

СПЕЦИФІКА ГОТОВНОСТІ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО АДАПТАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Л.С. Іванова,

кандидат філософських наук
доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізького національного університету

В статті розглядаються особливості готовності першокурсників до адаптації у вищій школі. Розкрито характеристики психологічних та педагогічних умов, що сприяють успішній адаптації студентів-першокурсників.

Ключові слова: адаптація, готовність, розвиток, умова, мотив, мета, професійне самовизначення, освітній процес.

В статье рассматриваются особенности готовности первокурсников к адаптации в высшей школе. Раскрыты характеристики психологических и педагогических условий, которые способствуют успешной адаптации студентов-первокурсников.

Ключевые слова: адаптация, готовность, развитие, условие, мотив, цель, профессиональное самоопределение, образовательный процесс.

Постановка проблеми. Сьогодні освіта є системоутворюючим фактором суспільного розвитку. Ця соціальна система упорядковує в своїх межах випадковий вплив, перетворює його в стійкі форми знання про світ, повторювані форми поведінки, формує традиційну систему цінностей, що дає можливість подальшого розвитку суспільства. Безперечно, що саме освіта і виховання закладають моделі діяльності людини в майбутньому, духовну складову цієї діяльності.

В умовах соціальної невизначеності, яка в даний час переживається більшістю населення, саме освіта повинна взяти на себе провідну функцію у визначенні подальшої домінуючої тенденції в розвитку особистості. Питання особистісного розвитку студента і формування його готовності до майбутньої професійної діяльності є ключовими в теорії та практиці вдосконалення роботи сучасного вищого закладу. Саме в процесі навчання у ВНЗ проходить первинне «освоєння» професії, визначається життєва і світоглядна позиція молодої людини, вивчаються індивідуальні способи діяльності, форми поведінки та спілкування.

При цьому, однією з провідних проблем є побудова такої системи навчально-освітнього процесу, яка оптимальним чином враховувала б особливості і закономірності не тільки особистісного розвитку студента, а й його професійного становлення як фахівця. Тому, необхідним стає виявлення взаємозв'язку і взаємозумовленості двох процесів: розвитку особистості і становлення професіонала в процесі навчання у вищій школі.

Одним з можливих шляхів дослідження цих процесів постає вирішення завдань ефективності та якості навчального процесу в період адаптації студентів-першокурсників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить про те, що в науці склалися теоретичні передумови, що створюють умови для вирішення проблеми адаптації студентів-першокурсників в освітньому процесі вищої школи. Дослідження адаптації, як необхідної умови існування живого організму, розглядалася в роботах І.П. Павлова, І.М. Сеченова, Ч. Дарвіна, Ж. Піаже; як стан, за допомогою якого досягається гармонійний стан індивіда. Г. Айзенк, Г. Гартманн і інші психоаналітики також використовували термін «адаптованість», як результату процесу адаптації.

Ряд дослідників відзначає провідну роль внутрішніх змін для запуску адаптаційного процесу [8; 9], в той же час у більшості експериментальних і теоретичних роботах пусковим механізмом адаптації вважаються зміни зовнішніх умов життя і діяльності [1; 2].

Розгляд проблеми вузівської адаптації у психолого-педагогічних дослідженнях [16; 17] пов'язане з основними видами діяльності – навчальної, трудової, комунікативної, а також з посиленням вимог до підвищення самостійності та відповідальності студентів.

О.І. Плотнікова, С.Т. Посохова, В.Д. Скрипник відзначали, що формування адаптації студентів до навчального процесу ВНЗ завершується після закінчення першого семестру [17; 18]. І.М. Слободчиков вважає, що це відбувається до закінчення навчання на першому

курсів [21]. Становлення процесу адаптації студентів протягом усього періоду навчання у ВНЗ відобразили у своїх роботах В.П. Казміренко, І.Б. Зарубінська, Б.І. Додонов [7; 9; 11].

Таким чином, можна констатувати, що в даний час вченими приділяється значна увага проблемі, що розглядається.

Разом з тим, високо оцінюючи зазначені дослідження, слід визначити, що проблема адаптації студентів вищої школи у педагогічній науці недостатньо розроблена, хоча процес адаптації першокурсників є процесом активного включення в нову освітню середу, в результаті якого вирішуються завдання формування інтересу у студентів до навчання, розвитку здібностей особистості до самоорганізації своєї діяльності. Особливо це стосується специфіки готовності першокурсників до адаптації у вищій школі.

Мета статті – визначити особливості готовності першокурсників до адаптації у вищій школі.

Теоретичний розгляд поняття «адаптація», призвело до необхідності розробки педагогічних умов, що сприяють успішній адаптації студентів-першокурсників у вищій школі. Таким чином, необхідно спочатку розглянути саме поняття «педагогічні умови», оскільки це, перш за все, цілісний педагогічний процес, послідовність, розстановка і поєднання його частин, які обумовлюють безперервне зростання їх функцій в розвитку студентського колективу і особистості в цілому.

При визначенні педагогічних умов ми виходимо з того, що умови визначаються як філософська категорія, яка виражає відношення предмета до оточуючих його явищах. Умова (педагогічне розуміння) визначається як зовнішня обставина, що робить істотний вплив на протікання педагогічного процесу, в тій чи іншій мірі свідомо сконструйована педагогом, закономірно передбачає, але не гарантує певний результат [6, с. 79].

Умови складають те середовище і обстановку, в якій виникають, розвиваються і існують процеси і явища. Педагогічними умовами можна вважати певну сукупність об'єктивних можливостей, які забезпечують успішність та ефективність у вирішенні поставлених завдань з адаптації до освітнього процесу вищої школи.

При цьому провідною умовою є їх включеність в організовану спільну, продуктивну навчально-пізнавальну діяльність, яка визначає можливість сформулювати і систематизувати основні вимоги до навчальної роботи зі студентами, яким відповідає: їх активна участь у спільній діяльності на основі вільного вибору та педагогічні засоби, що забезпечують включеність в цю діяльність.

Досвід формується в учнів в освітньому процесі, і якщо це утворення, орієнтоване на розвиток особистості, то, як зазначає В.О. Кан-Калік та М.Д. Нікандров [12, с. 88], воно має створювати умови для прояву і розвитку особистісних функцій учнів. Когнітивний досвід з предметної форми переводиться в форму спільної діяльності педагога і вихованця, за допомогою чого і засвоюється. На відміну від нього, особистісний досвід має форму особистісно-сміслового переживання. Особистісний досвід, формується всередині окремої особистості і існує невідривно від неї у вигляді сформованих у неї ціннісних установок, процесів переживання, переосмислення і, а також він не може бути представлений, спочатку заданий до настання самої ситуації, в якій особистість стикається зі значущим для неї явищем або подією.

Теоретичний аналіз педагогічного досвіду показує, що найбільш характерним фактором підвищення ефективності навчання у ВНЗ є створення таких педагогічних умов, в яких студент може зайняти активну особистісну позицію і, в найбільш повній мірі, розкритися як суб'єкт навчальної діяльності [3; 4; 5; 12].

Без певного рівня активності людини, що виражається хоча б в елементарних актах уваги, не може відбутися навіть найпростіший акт пізнання. Тому мова повинна йти про рівень і зміст активності студента, обумовленим тим чи іншим методом навчання: активності на рівні сприйняття і поняття; уяви та творчого мислення; активність відтворення; відтворення або створення нового; соціальної активності.

Оскільки ми говоримо про готовність студентів-першокурсників до освітнього процесу вищої школи, розглянемо різні підходи до самого визначення «готовність».

Категорія «готовність» вживається в науковій літературі як психологічний стан, установка і наявність у суб'єкта певних потреб, як синтез властивостей особистості тощо.

У рамках психологічної та педагогічної наук готовність до навчання у ВНЗ розглядається як готовність до виконання тих чи інших видів професійної діяльності, розв'язання педагогічних завдань або проблемної ситуації тощо.

Аналіз існуючих підходів показує, що найчастіше готовність досліджується як певний стан свідомості, психіки, функціональних систем в ситуації відповідальних дій або підготовки до них. Готовність показується як можливість, схильність суб'єкта діяти на досить високому рівні, розглядається в якості вирішальної умови швидкої адаптації до умов праці, подальшого професійного вдосконалення кваліфікації.

У сучасній психолого-педагогічній літературі досить часто зустрічається розведення понять «психологічна», «соціально-психологічна», «науково-педагогічна», «професійна» готовність, яка є одним з найважливіших компонентів адаптації. Одні автори розглядають «готовність» як більш широке поняття і в її рамках виділяють психологічну готовність [9], інші бачать зворотній зв'язок (у рамках психологічної готовності розглядають професійну готовність [20], треті представляють їх як два самостійних види готовності, що розглядаються на особистісному і на функціональному рівні [13].

Соціально-психологічна готовність, яка є істотним компонентом професійної готовності як певної системи, володіє всіма найважливішими властивостями цілого, але у зв'язку з власною специфікою має ряд особливостей. А рівень розвитку соціально-психологічної готовності як елемента професійної готовності проявляється в успішності професійної діяльності.

Як відомо, метою і результатом соціально-психологічної підготовки професіонала є досягнення ним стану психологічної готовності до даного виду трудової діяльності, де психологічна готовність являє собою прояв емоційного і усвідомленого відображення професійної діяльності.

Соціально-психологічну готовність доцільно розглянути на двох рівнях: а) рівень психологічного забезпечення професійної діяльності – на цьому рівні результати психологічної підготовки можуть бути представлені у вигляді внутрішніх умов і засобів її ефективної організації та реалізації. У сукупності ці умови і засоби є індивідуальним психологічним механізмом здійснення професійної діяльності її суб'єктів; б) рівень соціально-психологічної готовності суб'єкта до професійної діяльності – на цьому рівні результатом соціально-психологічної підготовки є міра (ступінь) сформованості соціально-психологічного забезпечення, відображена в психічному стані суб'єкта.

Таке бачення результатів створює можливість розробки операційних соціально-психологічних основ їх формування і відкривається можливість застосування особистісно-діяльнісного підходу як методологічного засобу дослідження, що дозволяє виявити особистісні та діяльнісні підстави психологічної готовності.

Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності є системою внутрішніх умов і засобів організації і реалізації ефективної професійної діяльності. Згідно О.Ф. Бондаренко, воно має чотирьохкомпонентну структуру і являє собою єдність мотиваційного, цільового, операційного та регуляційного компонентів. Основними внутрішніми умовами є адекватна мотивація, суб'єктна особистісна позиція, розвинена концептуальна модель професійної діяльності. У число основних національних засобів, входять системні вміння організації індивідуалізованих форм ефективної професійної діяльності і розвинені форми рефлексивного мислення.

Психологічна готовність, що розуміється як психічний стан, результат відображення і прояву ступеня сформованості індивідуального варіанту психологічного забезпечення професійної діяльності, визначається за відповідними «основними утворюючими» психологічного забезпечення діяльності і включає мотиваційний, цільовий, операційний й регуляційний компоненти.

Необхідно виділити також науково-педагогічну готовність, як суму знань студента-першокурсника, яка проявляється через теоретичну діяльність. Вона заснована на розвиненому мисленні і пов'язаних з ним внутрішніх діях (уміннях), а критеріальними показниками науково-педагогічної готовності є аналітичні, прогностичні та проєктивні уміння.

Науково-педагогічна готовність складається з мотиваційного, когнітивного, операційного компонентів і проявляється вона зовні спостережуваними вміннями: організаторськими та комунікативними. Критеріальними показниками служить ступінь сформованості відповідно мобілізаційних, інформаційних, розвиваючих умінь, а також перцептивних і комунікативних умінь.

Розвитку організаційно-практичної готовності в значній мірі сприяють пояснення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності студентів; акцентування уваги на важливих деталях навчального матеріалу та суттєвих моментах професійної діяльності, що сприяють

запам'ятовуванню основних ідей, створення умов для закріплення основних педагогічних умінь, організація навчальних занять, що сприяють творчому продукуванню ідей на основі аналізу діяльності педагогів та індивідуально-типових рис учнів; практичне спостереження студентами зразків професійної діяльності викладачів.

Готовність до професійної діяльності розглядається як активний стан особистості, що викликає установки на професійні ситуації і завдання; як передумова до цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості, ефективності; як форма діяльності суб'єкта, яка включається в загальний потік його умов і, ґрунтується на засвоєнні знань, конкретних умінь, освоєнні конкретних прикладів поведінки. Тому закономірно, що в якості системного підсумку підготовки багато авторів визначають професійну готовність фахівця і, як один з її найважливіших аспектів, психологічну готовність [10; 21].

М.М. Левіна зазначає, що професійна готовність є суб'єктивним станом особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності, прагне її виконати [14]. Представляється, що психологічний аспект професійної готовності ширше мотиваційного. Системоутворююча роль вектора «мотив – мета» розширює трактування психологічної готовності включенням до неї цільового компонента.

Проблема самореалізації як діяльності майбутнього фахівця роблять необхідним виявлення місця, ролі і психологічних механізмів довільної регуляції в структурі готовності. Реалізація операційного компонента діяльності має свої психологічні механізми і своє місце в загальній структурі готовності. Особливу проблему становить співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в стані готовності.

Основними внутрішніми умовами є адекватна мотивація, суб'єктивна особистісна позиція, розвинена концептуальна модель професійної діяльності. У число основних внутрішніх засобів входять системні вміння організації індивідуалізованих форм ефективної професійної діяльності і розвинені форми рефлексивного мислення.

Ґрунтуючись на теоретичному вивченні поняття готовності, експериментальне дослідження готовності студентів-першокурсників до адаптації в освітньому процесі ВНЗ здійснювалося в ході експерименту, в якому взяли участь 63 студента факультету Соціальної педагогіки та психології Запорізького Національного університету.

У результаті констатації отриманих даних, було визначено чотири шкали, що показують характеристику відношення і готовності студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ:

I – яскраво виражене позитивне ставлення до нового освітнього процесу (висока готовність);

II – слабо виражене позитивне ставлення до нового освітнього процесу (готовність вище середнього рівня);

III – яскраво виражене нейтральне (байдуже) ставлення до нового освітнього процесу (готовність середнього рівня);

IV – яскраво виражене слабке негативне ставлення до нового освітнього процесу (низька готовність).

У відповідності з даним дослідженням, було розглянуто поняття «рівень», яке відображає ступінь розвитку «готовності» включитися в новий освітній простір. Під поняттям «ступінь розвитку» буде розумітися стійка послідовність змін якісних станів кожного рівня і переходу при цьому, від низького до дуже високого. Рівні готовності студентів до адаптації будемо оцінювати за критеріями, зазначеними в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні готовності студентів-першокурсників до адаптації в освітньому процесі вищої школи

<i>Рівні готовності</i>	<i>Критерії рівнів готовності</i>
Соціально-психологічний	Низький рівень соціалізації, неадекватно оцінюється роль в колективі, нервово-психічна нестійкість, висока конфліктність, низька пізнавальна активність, самооцінка, моральний розвиток.
Науково-педагогічний	Утруднення в побудові контактів з оточуючими, низький рівень комунікативних здібностей, можливі асоціальні вибухи і прояв агресивності, нейтральне ставлення до навчальних предметів.
Професійний	Високий рівень нервово-психічної стійкості та поведінкової регуляції, адекватна самооцінка і сприйняття дійсності, хороша працездатність і орієнтація в новій ситуації, стійкі пізнавальні інтереси, виражені пізнавальні мотиви.

Висновки. Аналізуючи отримані дані, ми прийшли до висновку, що успішна адаптація студентів-першокурсників, а також формування особистості фахівця (у плані його соціального становлення) буде проходити найбільш ефективно, використовуючи соціальну навчальну модель, де одним з основних засобів є продуктивна організація спільної діяльності викладача та студента.

Така діяльність покликана забезпечити формування та розвиток необхідних соціально-значущих якостей особистості, перебудові особистісних позицій студентів, зміна їх ціннісних установок, смислових орієнтирів, перехід на новий рівень засвоєння діяльності.

У пошуках цих механізмів ми звернулися до методу спільної продуктивної діяльності, розроблений під керівництвом професора В.Я. Ляудіс, оскільки серед тих концепцій, що зараз інтенсивно розробляються, лідируючу роль набувають ті, які враховують повноту планів проектування навчальної діяльності [15]. В якості одиниці проектування навчальної ситуації В.Я. Ляудіс виділяє чотири взаємопов'язані змінні: зміст навчального предмета, структурований відповідно до цілей навчання; умови, що організують засвоєння навчального змісту і узагальнених способів навчальної діяльності, систему навчальних взаємодій викладача зі студентами і студентів один з одним; динаміку зазначених змінних в їх взаємозв'язку протягом всього процесу навчання.

Організація спільної продуктивної діяльності при цьому передбачає виконання таких вимог як: включення з самого початку студентів у творчу продуктивну діяльність (під продуктивністю розуміється отримання «соціально значущого і культурно повноцінного продукту»); спільного планування учнями і викладачами системи проміжних задач (творчих і репродуктивних), необхідних для руху до наміченого результату (продукту діяльності), що є необхідною умовою ефективного формування мотиваційно-смислової сфери; співробітництво у навчальній діяльності, в якій кожен учасник міг би визначити свій внесок, орієнтуючись на значний її бік; закономірну перебудову по ходу навчання вихідних взаємодій за етапами: 1) введення в діяльність; 2) дія, розділена між викладачем і студентом; 3) імітуюча дія; 4) підтримуюча дія; 5) самореалізація і самоспонування.

Виходячи з розглянутих вище чинників успішної адаптації студентів-першокурсників у вищій школі, і виявляючи порівняно низьку успішність студентів молодших курсів, відзначимо, що у них слабо сформовані навички самоорганізації, самонавчання, вміння працювати з літературою, вони не мають досвіду конспектування, не вміють раціонально використовувати навчальний і вільний час. Ці чинники багато в чому усуваються в процесі раціонального розподілу навчальних курсів застосування педагогічних та інформаційних технологій, оптимальної організації самостійної роботи студентів, і для цього використовується «включення» студентів у самостійний пошук і розвиток у них пізнавального інтересу.

Певні рівні готовності до адаптації (низький, середній, високий) студентів-першокурсників до вищі, під час пошукової роботи, показали необхідність подальшої роботи в реалізації педагогічних умов. Причому, зміст роботи зі студентами, що перебувають на низькому рівні має на увазі всі напрями діяльності, включаючи завдання середнього та високого рівня і, відповідно, робота зі студентами, які знаходяться на середньому рівні готовності включає в себе зміст діяльності і завдання, поставлені для більш високого рівня.

Література

1. Бойко І.І. Психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання // Психологія. зб. наук. праць. – К.: НПУ., 1999. – Вип. 2. – С. 92-96.
2. Волович А.С. Проблемы социализации выпускников средней школы: автореф. дис. ... к. психол. наук: спец. 19.00.05 "социальная психология"/ А.С. Волович. –М., 1990. – 28 с.
3. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе / Ф.Н. Гоноболин. – М.: Академия, 1965. – 259 с.
4. Грехнев В.С. Культура педагогического общения / В.С. Грехнев. – М.: Просвещение, 1990.– 144с.
5. Гриньова В. Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу / В. Гриньова // Вища освіта України. – 2006. – № 4. –С. 58-61.
6. Дзежговська І.Р. Навчання вчителів / І. Дзежговська. – Львів: Літопис, 2002. – 173 с.
7. Додонов Б.И. Структура и динамика мотивов деятельности/ Б.И. Додонов // Вопросы психологии. –1984.–№4.– С. 126-130.
8. Дябел Л.І. Соціальна адаптація студентів-першокурсників до умов педагогічного університету / Л. І. Дябел // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К., 2004. - №

- 2(7). - С. 61-67.
9. Зарубінська І.Б. Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект): монографія / І.Б. Зарубінська. – К.: КНЕУ, 2010. – 348 с.
 10. Зязюн І.А. Естетичні засади педагогічної майстерності / І.А. Зязюн // Професійна освіта. – 2006. – №3. – С. 6-11.
 11. Казміренко В.П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молоді людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В.П. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №6 – С. 76-78.
 12. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 194 с.
 13. Ковалев А.Г. Психологическое воздействие: теория, методология, практика: автореф. дис. ... док. психол. наук. / А.Г. Ковалев. – М., 1991. – 20 с.
 14. Левина М.М. Технологии профессионального педагогического образования / М.М. Левина. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 272 с.
 15. Ляудис В.Я. Хрестоматия по педагогической психологии / В.Я. Ляудис. – М.: Прогресс, 1995. – 416 с.
 16. Мамаєв Л.М. Адаптація студентів-випускників ліцею в умовах вузу / Л.М. Мамаєв, Л.М. Дегтярьова, Л.О. Добрик // Нові технології навчання. наук.-метод. зб. – К., 1996. – Вип. 16. – С. 82-85.
 17. Плотникова О.І. Важливість вивчення індивідуальних особливостей першокурсників у період дидактичної адаптації / О.І. Плотникова // Рідна школа. – 2001. – №10. – С. 62-64.
 18. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности / С.Т. Посохова. – СПб.: Питер, 2001. – 151 с.
 19. Решетников П.Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: Рождение мастера / П.Е. Решетников. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 304 с.
 1. Слоботчиков И.М. Переживание одиночества в контексте проблем психологической адаптации студентов психолого-педагогических вузов / И.М. Слоботчиков // Психологическая наука и образования. – 2005. – №4. – С. 71-77.